

نگاهی به مطبوعات اردبیل

○ معین الدین محرابی
پژوهشگر تاریخ مطبوعات

حیدر محمدیان اردی ○ تاریخ مطبوعات اردبیل (جلد اول)،
اردبیل: انتشارات نیک آموز، چاپ اول: ۱۳۸۱، ۲۹۳ صفحه، فارسی،
وزیری، شمیز

انتشار روزنامه در ایران که برای نخستین بار در تهران صورت گرفت، عمری به درازای یکصد و هفتاد سال دارد. وقتی که در سال ۱۲۵۲ هجری قمری نخستین روزنامه فارسی زبان موسوم به کاغذ اخبار به همت میرزا صالح شیرازی انتشار یافت، جامعه ایران در بیشتر زمینه‌ها در عقب‌ماندگی کاملی به سر می‌برد. بخشی از این عقب‌ماندگی ناشی از عوارض جنگ‌های طولانی ایران و روسیه و نهایتاً شکست ایران و انعقاد عهدنامه‌های ننگین «گلستان» و «ترکمان‌چای» بود^۱ و بخش دیگر آن ناشی از تجاوزات حکام به حقوق مردم و نتایج امتیازاتی بود که دولتهای انگلستان و روسیه برای خود کسب کرده بودند.

از جمله شهرهایی که روزنامه‌نگاری آن به عهد مشروطیت پیوند می‌خورد، شهر اردبیل است. چرا که در ربیع‌الاول سال ۱۳۲۶ قمری نخستین شماره روزنامه برگ سبز به مدیریت میرزا فضل الله شیخ الاسلام‌زاده در این شهر به چاپ رسیده است.^۲ کتاب تاریخ مطبوعات اردبیل که فعلاً جلد اول آن منتشر شده و اختصاص به روزنامه‌نگاری اردبیل در فاصله سالهای ۱۲۸۷ تا ۱۳۵۷ خورشیدی را دارد مشتمل بر چهار فصل است:

فصل اول (پیشگامان): از سال ۱۲۸۷ تا ۱۳۰۵ خورشیدی؛

فصل دوم (شکوفایی): از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۲۵ خورشیدی؛

فصل سوم (آزادی): از سال ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۵ خورشیدی؛

فصل چهارم (رکود): از سال ۱۳۳۶ تا ۱۳۵۷ خورشیدی.

در مقدمه کتاب با عنوان «آغازین سخن» چنین می‌خوانیم: «آنچه که با نام تاریخ مطبوعات اردبیل فراروی شماس است گوشه‌ای از تاریخ و فرهنگ مکتوب ولایت اردبیل می‌باشد که

اگرچه کاغذ اخبار را به نوعی می‌توان نقطه عطفی در سیر تطور و تکامل اطلاع‌رسانی مکتوب به شمار آورد، ولی از این نکته نیز نمی‌توان غافل ماند که انتشار چند شماره از این روزنامه و تعطیلی آن، چنان کم اهمیت بوده که وقتی پانزده سال بعد یعنی به سال ۱۲۶۷ دومین روزنامه فارسی زبان ایران موسوم به وقایع اتفاقیه انتشار می‌یابد، گرداندگان آن از اینکه پیش از انتشار این روزنامه، روزنامه دیگری موسوم به کاغذ اخبار منتشر می‌شده است کاملاً اظهار بی‌اطلاعی می‌کنند و بنابراین، نخستین روزنامه ایران را روزنامه وقایع اتفاقیه معرفی می‌کنند.^۳

اگرچه چند سال پس از تهران که روزنامه وقایع اتفاقیه در آن انتشار می‌یافت، سه شهر شیراز، تبریز و اصفهان نیز دارای روزنامه شدند، ولی دیگر شهرهای بزرگ ایران همچنان از نعمت روزنامه بی‌بهره ماندند تا اینکه در سالهای منتهی به انقلاب مشروطیت در تعدادی از شهرهای ایران روزنامه و روزنامه‌نگاری پا گرفت.

به سال ۱۳۱۸ شمسی) به عنوان نخستین کسی که از روزنامه برگ سبز یاد کرده معرفی می‌گردید.^۴

در این خصوص باید گفته آید محمدعلی تربیت یکی از تألیفات خود موسوم به «تاریخ مطبوعات ایران» را که در تاریخ ۱۵ جمادی‌الثانی ۱۳۳۰ قمری (برابر با سال ۱۲۹۱ شمسی) به پایان برده، پیش از انتشار در اختیار ادوارد براون قرار داده است. ادوارد براون نیز با ترجمه آن اثر و اضافه کردن برخی مطالب تکمیلی، آن را ضمن کتاب خود موسوم به تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت منتشر کرد.^۵

همچنین محمدعلی تربیت در «فهرست روزنامه‌های آذربایجان» که آن را در آخر کتاب دانشمندان آذربایجان آورده، از روزنامه برگ سبز یاد کرده است.^۶

در ضمن بجا و شایسته بود که از کتاب تاریخ جراید و مجلات ایران، اثر محمد صدرهاشمی نیز که آن را به سال ۱۳۲۷ شمسی در اصفهان منتشر کرد و در آن چند نشریه اردبیل معرفی شده است یاد می‌شد.

در اینجا لازم است درخصوص نشریات معرفی شده در فصل اول کتاب نکاتی ذکر شود:

اولاً، انتشار روزنامه‌ای به نام اتفاق در اردبیل محل تردید است. از این رو، بهتر است روزنامه برگ سبز را نخستین روزنامه چاپ اردبیل بشناسیم.

ثانیاً، بهتر است نشریات دیگری را که در فصل اول کتاب معرفی شده است، در شمار نشریات چاپ اردبیل ندانیم. یکی از این نشریات، صدای اردبیل است که فقط بنا بوده روزنامه‌ای به این نام در اردبیل منتشر شود که هرگز منتشر نشده است. نشریات دیگری نیز که در این فصل معرفی شده‌اند چاپ شهرهای دیگر هستند، الا این که مدیران این جراید اردبیلی بوده‌اند.

ثالثاً، بنابر آنچه از این کتاب به دست می‌آید، روزنامه برگ سبز در سال ۱۳۲۶ قمری (۱۲۸۷ شمسی) منتشر شده و فقط ۱۲ شماره از آن در همان سال اول انتشار یافته است. پس از آن انتشارش متوقف شده است. سپس تا سال ۱۳۰۶ شمسی که نخستین شماره روزنامه جودت منتشر شده، روزنامه دیگری در اردبیل به چاپ نرسیده است. به عبارتی، شهر اردبیل حدود ۲۰ سال روزنامه نداشته است؛ زیرا فاصله انتشار برگ سبز و جودت ۲۰ سال است.

فصل دوم کتاب با عنوان «شکوفایی مطبوعات»، روزنامه‌نگاری اردبیل در فاصله سالهای ۱۳۰۶ تا ۱۳۲۵ شمسی را در بر می‌گیرد. در این فصل روزنامه‌های زیر معرفی شده است:

- جودت
- پهلوی شهر

بازگوکننده حرفهایی است که سالهای سال در پستوی خانه‌ها و در دل مردم بوده و حال گردآورنده و نگارنده این مجموعه، شنیده‌ها و اسناد خود را بدون هیچ شتاب‌زدگی و با حفظ امانت ضبط و ثبت کرده و بدون کوچکترین دخل و تصرفی نقل نموده است [...].

شاید برخی از خوانندگان احساس کنند که در این مجموعه به برخی جراید یا مجموعه‌هایی بیشتر توجه شده یا به مواردی کم پرداخته گردیده است [...]. اگر در مورد نشریه‌ای کوتاهی شده باشد دلیل [آن] عدم دسترسی به اسناد و مدارک کافی نگارنده بوده و از طرف دیگر صاحب روزنامه‌ها و جراید نیز از همکاری لازم کوتاهی کرده‌اند [...].

تاریخ مطبوعات اردبیل به منظور تسهیل در تحقیق و نگارش به هفت فصل تقسیم‌بندی شده که چهار فصل اول آن در این مجلد گنجانیده شده است. این تقسیم‌بندی براساس زمان و نحوه فعالیت مطبوعات در اردبیل صورت گرفته و هر فصل ویژگی‌های خاص خود را داراست.»

در فصل اول کتاب که عنوان «پیشگامان» بر آن نهاده شده، روزنامه‌نگاری اردبیل در فاصله سالهای ۱۲۸۷ تا ۱۳۰۵ مورد بررسی قرار گرفته است. در این فصل به این موضوعات و روزنامه‌ها پرداخته شده است:

- پیشینه تحقیق و پژوهش در تاریخ مطبوعات اردبیل؛
 - صنعت چاپ و چگونگی ورود آن به اردبیل؛
 - چاپخانه‌های اردبیل؛
 - اسامی کتب چاپی چاپخانه‌های اردبیل؛
 - روزنامه چگونه به اردبیل وارد شد؛
- [روزنامه‌ها]:

- اتفاق

- برگ سبز

- صدای اردبیل

- خراسان، ایران

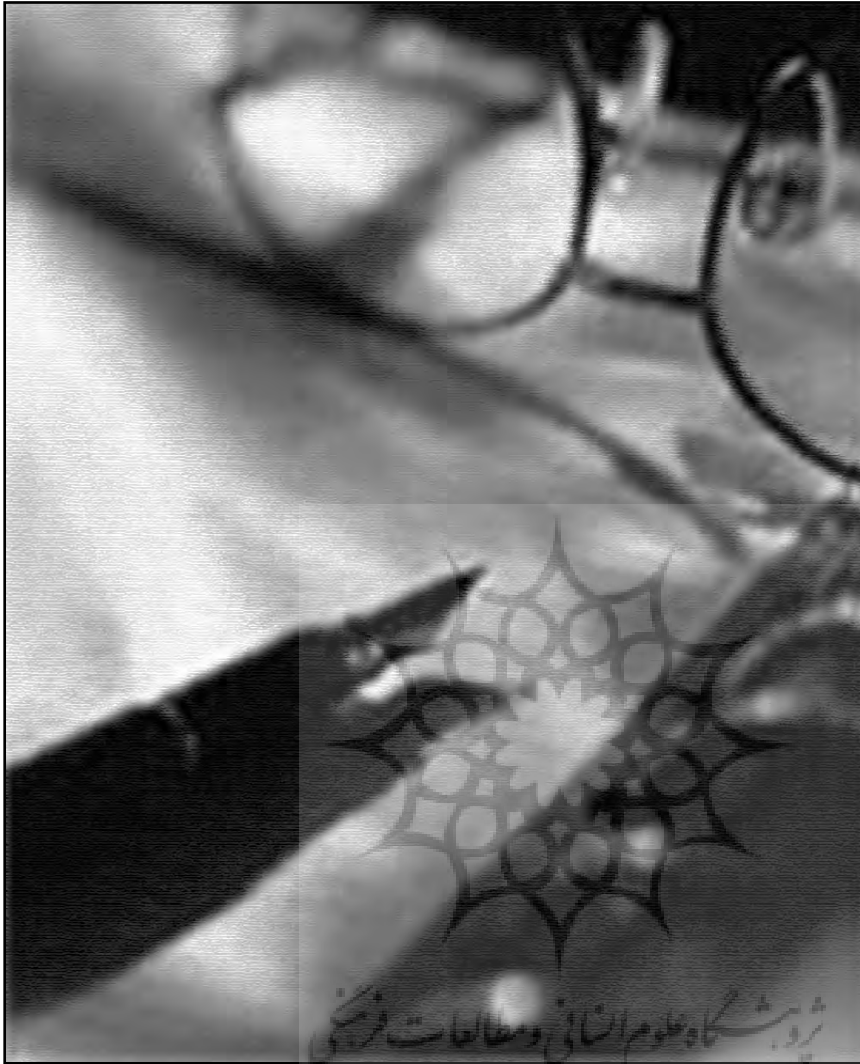
- مساوات، پروین

- کوکب ایران

- عصر انقلاب، عهد انقلاب

مؤلف در این بخش، پیشینه تحقیق در مطبوعات اردبیل را بیش از نیم قرن می‌داند و حسن جودت مدیر روزنامه جودت را که در سال ۱۳۱۹ شمسی متن کامل چند شماره از روزنامه برگ سبز را ضمن روزنامه جودت منتشر کرده است، اولین جستجوگر مطبوعات اردبیل معرفی می‌کند.

ولی در واقع حق مطلب آن بود که محمدعلی تربیت (متوفی

از جمله شهرهایی که روزنامه نگاری آن به عهد مشروطیت پیوند می خورد، شهر اردبیل است. نخستین روزنامه اردبیل در سال ۱۳۲۶ قمری پا به عرصه حیات مطبوعات گذارده است. در ربیع الاول سال ۱۳۲۶ قمری نخستین شماره روزنامه برگ سبز به مدیریت میرزا فضل الله شیخ الاسلام زاده به چاپ رسید

چودت از انتشار بازایستاده است، یعنی در سال ۱۳۲۵، چند شماره از نشریه کم اهمیتی موسوم به شاعر لر مجلسی منتشر شده است. فصل سوم کتاب با عنوان آزادی مطبوعات، روزنامه نگاری اردبیل در فاصله سالهای ۱۳۲۶ تا ۱۳۳۵ خورشیدی را مورد توجه قرار می دهد. در این فصل، ۱۱ نشریه چاپ اردبیل و ۱۲ نشریه که اردبیلی ها در شهرهای دیگر منتشر کرده اند به خواننده معرفی می شود. یازده نشریه چاپ اردبیل عبارت است از:

- شمس ایران
- پیک روز
- نشریه فرهنگ
- سیلان (نامه سیلان)
- دفاع مردم
- قبس
- دامن حق
- آینده سپید

- مجله ادبی
- مقاصد اسلام
- کامونیست، آژیر
- شاعر لر مجلسی
- رستاخیز آذربایجان

درخصوص این نشریات باید گفت، سوای چودت و شاعر لر مجلسی که اولی از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۲۵ انتشار یافته و از دومی چند شماره ای فقط در سال ۱۳۲۵ منتشر شده است، نشریات دیگر چاپ اردبیل نبوده اند، یعنی در شهرهای دیگر انتشار یافته و فقط به صرف اردبیلی بودن مدیران آن در این کتاب معرفی شده اند. البته این نیز گفته آید که بنا بوده رستاخیز آذربایجان در سال ۱۳۲۵ در اردبیل منتشر شود ولی انتشار نیافته است.

عنوان فصل دوم این کتاب که «شکوفایی مطبوعات» است چندان با مسما نیست؛ چرا که در طی ۲۰ سال یعنی از سال ۱۳۰۶ تا ۱۳۲۵ تنها روزنامه اردبیل، روزنامه چودت بوده و در همان سالی که

- پیغام آشنا

- بهار آذربایجان

- قزلباش

مؤلف درخصوص استخراج اسناد مربوط به سه نشریه یعنی دفاع مردم، پیام آشنا و قزلباش کوتاهی کرده است. با اینکه کتاب چهارجلدی اسناد مطبوعات ایران، اثر محسن روستایی و غلامرضا سلامی را در اختیار داشته و به آن نیز استناد کرده است، دقت بیشتری ننموده تا ببیند که درباره این سه نشریه اسناد قابل توجهی در این کتاب درج گردیده است.

درباره دفاع مردم سه سند، درباره پیغام آشنا یک سند، درباره قزلباش یک سند در جلد اول و ۲۰ سند در جلد سوم آمده است.

فصل چهارم کتاب که «رکود» عنوان دارد، روزنامه‌نگاری اردبیل در فاصله سالهای ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷ را شامل می‌گردد.

در این فصل ۱۲ نشریه معرفی گردیده که ۱۰ عنوان آن چاپ اردبیل، یک عنوان چاپ تهران و یک عنوان هم روزنامه‌ای دیواری بوده است.

بنابر آنچه که از کتاب تاریخ مطبوعات اردبیل برمی‌آید، از سال ۱۲۸۷ تا ۱۳۵۷ خورشیدی، یعنی در طی هفتاد سال شهر اردبیل شاهد انتشار ۲۳ عنوان نشریه بوده که به ترتیب الفبایی عبارت است از:

آینده سپیده، ابومسلم، برگ سبز، بولتن فرهنگ اردبیل، بهار آذربایجان، پرنده، پنجاهمین سال شاهنشاهی، پیش آهنگی، پیغام‌آشنه، پیک روز، جودت، دامن حق، دفاع مردم، رستاخیز آذربایجان، سبلان، شاعر لر مجلسی، شمس ایران، شوره شیر و خورشید، فرهنگ قبس، قزلباش، کارنامه چهارساله.

کتاب تاریخ مطبوعات اردبیل فاقد فهرست اعلام است و پاره‌ای اغلاط تایپی نیز در آن دیده می‌شود. با وجود پاره‌ای کاستیها، اثری است سودمند و ناشی از شیفتگی نویسنده کتاب به زادگاهش که نتیجه آن روشن شدن زوایایی از تاریخ اردبیل بوده است.

پی نوشت‌ها:

۱. دوره فتحعلی شاه قاجار را می‌توان یکی از ننگین‌ترین دوره‌های تاریخ ایران به شمار آورد؛ دوره‌ای که با انعقاد دو عهدنامه شرم‌آور یعنی «گلستان» و «ترکمان‌چای»، بخش وسیعی از سرزمینهای ایران به روسیه واگذار گردید. در اشاره به این دو عهدنامه یادآور می‌شود:

نتیجه دوره اول جنگهای ایران و روسیه که از اواسط سال ۱۲۱۸ شروع شد و در اواخر سال ۱۲۲۸ پایان یافت، شکست سنگین ایران و انعقاد عهدنامه ننگین «گلستان» بود که با میانجیگری انگلستان صورت گرفت. به موجب این عهدنامه، همه ولایات قریباغ، گنجه، شکی، شیروان، قوبا، دربند، باکو و قسمتی از طالش و تمامی داغستان و گرجستان که به دولت ایران تعلق داشت به

تصرف امپراتوری روسیه درآمد.

نتیجه دوره دوم جنگهای ایران و روسیه که از اواخر سال ۱۲۴۱ هجری قمری با حمله ناگهانی سپاه روسیه به مرزهای ایران آغاز شد و در اواسط سال ۱۲۴۳ ه. ق. با شکست ایران پایان پذیرفت، انعقاد عهدنامه ننگین «ترکمان‌چای» بود. به موجب این عهدنامه که آن هم با میانجیگری انگلستان صورت پذیرفت، رود ارس مرز ایران شناخته شد و سرزمینهای آن سوی رود، آنچه که به ایران تعلق داشت، به تصرف امپراتوری روسیه درآمد و کشتیرانی بحر خزر نیز به روسیه واگذار گردید.

۲. در شماره هفتم روزنامه وقایع اتفاقیه که به تاریخ جمعه ۱۷ جمادی الاول ۱۲۶۷ هجری قمری منتشر شده، در ستون دوم از صفحه اول آمده است: «در اول راه افتادن این روزنامه‌ها [یعنی انتشار چند شماره از روزنامه وقایع اتفاقیه]، بعضی از اهالی این دولت علیه نظر به اینکه قانون روزنامه در میان‌شان متداول نبود و محسنت آن را نمی‌دانستند، چندان طالب نبودند...»

۳. شایان ذکر است که کتاب اردبیل در گذرگاه تاریخ (ج ۱، ص ۱۹۲) و (ج ۳، ص ۲۲۷) از روزنامه‌ای به نام اتفاق یاد کرده که در فاصله سالهای ۱۳۲۳ تا ۱۳۲۶ هجری قمری در اردبیل منتشر شده است؛ ولی مستندات خود را ذکر نکرده است. به همین دلیل نمی‌توان این قول را جدی دانست؛ ولی می‌توان احتمال داد از آنجا که روزنامه برگ سبز، یعنی نخستین روزنامه چاپ اردبیل در صفحه اول خود پیوسته یک بیت شعر با این مضمون می‌آورد:

«برگ سبزی است تحفه درویش - چه کند بینوا همین دارد»
و در آغاز و انتهای این بیت با کمی فاصله در سمت راست می‌نویسد «اتحاد» و در سمت چپ می‌نویسد «اتفاق»، احتمال دارد برگی از یکی از شماره‌های این روزنامه که قسمتی از آن پاره یا رنگ و رو رفته بود و امکان خواندن عنوان نشریه میسر نبوده به دست این و آن افتاده باشد و از این رهگذر با رویت کلمه «اتفاق» از آن تداعی عنوان نشریه را کرده باشند.

۴. تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطیت. ادوارد براون و محمدعلی تربیت. ترجمه و تعلیقات: محمد عباسی، چاپ اول: تهران، انتشارات کانون معرفت، ج ۲، (۱۳۷۷)، ص ۲۵۷.

۵. ص ۱۱۳-۵۰۳؛ ج ۳ (۱۳۴۱)، ص ۱-۱۵۰.

۶. دانشمندان آذربایجان. محمدعلی تربیت. به کوشش سیروس قمری. - چاپ سوم: تبریز، کتابخانه فردوسی، (۱۳۵۵)، ص ۴۰۸؛ همچنین ر. ک.: مقالات تربیت. به کوشش ح صدیق. - تهران، انتشارات دنیای کتاب، (۱۳۵۵)، ص ۳۸۷؛ رجال آذربایجان. محمدعلی تربیت. به کوشش غلامرضا طباطبایی مجد. - چاپ اول: تبریز، کتابفروشی سپهر، [بی‌تا]، ص ۳۷۹.

۷. اسناد مطبوعات ایران (۱۳۲۰-۱۳۳۲). به کوشش غلامرضا سلامی؛ محسن روستایی. - چاپ اول: تهران، انتشارات سازمان اسناد ملی ایران، (۱۳۷۶)، ج ۳، ص ۴۴۳-۴۴۵.

۸. همان. ج ۲، ص ۳۰۹.

۹. همان. ج ۱، ص ۱۴۷-۱۴۸؛ ج ۳، ص ۷۲۴-۷۳۷.